

question (external form of the question) and narrative sentences (the message). Such structures form non-interrogative type of interrogative questions. The following are dominant characteristics of rhetorical questions as interrogative sentences of non-interrogative type: full-request for partial information stated or not stated; word order, availability of question components, specific intonation.

Key words: rhetorical question title, heading, types of sentences from the purpose statements, narrative sentence, interrogative sentence and request.

УДК 8137'81 + 367'

Ірина Гаценко

ФОНОСЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Статтю присвячено актуальній науковій проблемі – мотивації мовного знака в сучасному мовознавстві. Розглянуто поняття «звукосфера» в сучасній лінгвістиці. З урахуванням розмаїтості підходів і критеріїв у створенні класифікації звукозображень запропоновано нову структуру семантичного поля «звук».

Ключові слова: звукозображення, фонестема, мовний знак.

Постановка наукової проблеми та її значення. Група звуконаслідувальної лексики привертала увагу дослідників дуже давно, адже вона безпосередньо пов'язана з надзвичайно важливою для мовознавчої науки проблемою – зв'язку звука і значення. М. Рубіні підкреслював: «Серед найголовніших проблем мовознавства навряд чи є друга така проблема, яка так багато обговорювалася б мовознавцями та філософами, фахівцями і нефаківцями, як проблема оноματοпеї» [1, с. 497]. Попри їхню, здавалося б, формальну примітивність і функціональну маргінальність, оноματοпеїчні слова втім є чи не найцікавішим і найзагадковішим сегментом лексичної системи людської мови загалом і етнічної зокрема. Ономатопея, крім того, що становить традиційний аргумент для прихильників відомого ще з античних часів погляду про мотивований суттю позначуваного предмета чи явища план вираження мовного знака, містить у собі велику з'ясувальну силу при розгляді проблеми виникнення мови загалом і

звукових особливостей кореня, складу, просодичних характеристик тощо здогадної первісної мови зокрема. Усіляке нове дослідження, у предметному полі якого з'являються звуконаслідувальні слова, – це ще один крок до прояснення питання про універсальне й ідіоетнічне в людській мові. При цьому увага зверталась у першу чергу на звуконаслідувальні слова як на наочний приклад мотивованості мовного знака: «При більш уважному розгляді виявляється, що майже будь-яке слово, що називає звук чи предмет, який звучить, так чи інакше з цим звуком пов'язане звуковою формою» [2, с. 174].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Осмисленню цієї проблеми в мовознавстві сприяли праці Х. Марчанда [3], Дж. Р. Ферса [4], Л. Блумфілда [5], Л. Сміта [6], у яких досліджувалися різні аспекти словотвірної структури ономастичних слів та розглядалося питання словотвірного статусу сполучень фонем у складі звуконаслідувань. Але, незважаючи на спроби лінгвістів проаналізувати деякі аспекти цього явища, проблема ономастичності в сучасному мовознавстві вивчена ще не повно.

Мета і завдання статті. Отже, актуальність цієї розвідки передусім зумовлена потребою дослідження явища звукозображення в сучасному мовознавстві. **Мета** дослідження полягає у комплексному аналізі слів-звукозображень. **Завдання** статті – проаналізувати останні дослідження, що їм присвячено проблемі мотивованості мовного знака, дати компонентний аналіз звукозображень та порівняльний аналіз компонентної семантики цих одиниць.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Популярну свого часу тему звуконаслідувальних слів, без якої практично не обходилася жодна фундаментальна мовознавча праця (згадаймо хоча б «Мову» О. Єсперсена), Ф. де Соссюр визначив як периферійну, яка аж ніяк не могла похитнути висунутого ним основного положення про немотивованість мовного знака. Свою позицію він аргументував тим, що звуконаслідувальні слова не є органічними елементами мови, що насправді їх аргументованість не є повною і що певною мірою вони приблизні та напівумовні імітації певних звуків, до того ж кількісно займають незначне місце в системі мови. Причина такого незмінного інтересу може полягати не лише в необхідності бачити мовний знак та мовну систему в їх найповніших проявах, а й у бажанні враховувати те, що є менш регулярним. З іншого боку, сам Ф. де Соссюр, визначаючи, що звуконаслідувальні

слова змінюються під впливом фонетичної та морфологічної еволюції і набувають рис, притаманних решті мовних знаків, фактично визнає їхню повноправність у мовній системі. Тобто, при всій своїй звукозображальності, близькості до передачі звуків навколишнього світу, вони, безумовно, належать до абсолютно певної мовної системи, використовуючи фонemi, притаманні конкретній мові, отже, природна мотивація значною мірою корегується соціально.

Незважаючи на зростання уваги до явища іконізму в мові і на спробу розглядати його як один із фундаментальних принципів мовної організації, брак задовільної теорії дається взнаки, у галузі звуко символізму та звуконаслідування його не вдається компенсувати і застосуванням нових точних методів. Наприклад, отримані в межах психолінгвістики цікаві та різноманітні дані щодо фоносемантичних зв'язків у різних мовах, попри розвинуту експериментальну техніку, застосовану для цього, не піддаються остаточній верифікації. І хоча сучасні дослідники далеко відійшли від наївних тлумачень, на зразок тих, що наводились у першому словнику звуконаслідувань Шарля Нодьє (*Dictionnaire des onomatopees*, 1808: *Bedon* «черевань»: ономатопея звуку барабана, або *Biffer* «викреслювати»: звук, що створює гусяче перо, коли ним швидко проводять по паперу), сама проблема все ще залишається нерозв'язаною і потребує подальших наукових зусиль.

Згідно з сучасним розумінням, термін «звукнаслідування», або «ономатопея» (у процесуальному значенні), вживається на позначення безпосередньої звукової імітації звуків нелінгвістичної природи способом комбінації відповідних сегментів, які добираються з інвентарю фонем певної мови. Внаслідок цього виникають мовні одиниці, проблема визначення статусу яких доволі складна. Беручи до уваги дискусію з цього приводу у вітчизняній традиції, ми відділяємо звуконаслідування від вигуків. На підтвердження нашої позиції наводимо такі аргументи: дієслівно-вигуківі слова виступають лише у функції присудка, тоді як звуконаслідування можуть виконувати й функцію підмета, означення тощо. Вигуки виражають волевиявлення та емоції, тобто виступають таким знаком, як сигнал, тоді як звуконаслідування є знаком-іконою, знаком-копією. Значення ономотопів мотивується їхнім звуковим складом, вони багатозначні, на відміну від омонімічності та повної залежності від контексту вигуків, у них використовується не лише редуплікація, як у вигуках (роль цієї редуплікації не тотожна в цих двох розрядах) та

повторах, наявності парних слів, крім того їхнє значення ніяк не залежить від інтонації. До цього можна додати й такі ще два фактори: завжди існують умови для створення нових звукових символів (словотворча функція) на відміну від вигуків, цілком розвинута індивідуальна варіативність ономотопів. Вигуки багато в чому зберегли зв'язок з інстинктивними звуками, й їхнє коло досить обмежене. Порівняємо фонетичні особливості вигуків та звуконаслідувань, особливо, як це видно на функціях приголосних та голосних (у вигуках важливішою є роль голосних: голосні в коренях ономотопічних слів характеризують звукові явища переважно з тональної точки зору, отже, служать для вираження того чи іншого ступеня інтенсивності сили звукового явища). Існує певна тенденція щодо вживання голосних та приголосних звуків у складі ономотопів української мови. Можна говорити про закріплення за окремими приголосними сили та слабкості, глухоти та дзвінкості звучання. Роль звука у створенні звуконаслідувального ефекту визначається його позицією в слові. Отже, всі фонемі, що входять до складу ономотопічних слів, безпосередньо виконують звуконаслідувальну функцію. Лексико-граматичне значення ономотопей часто залежить від якісної характеристики ауслатних фонем, що вказують на поступовість – миттєвість, тривалість – нетривалість звучання та шумову забарвленість наслідуваного явища. Таким чином, ауслатний приголосний звуконаслідувальних слів передає миттєвість, нетривалість звучання, і навпаки, довгий ауслатний голосний відображає його тривалість, поступовість, багаторазовість. Навіть шляхи поповнення не є ідентичні: вигуки поповнюються за рахунок повнозначних частин мови, тобто матеріал беруть з мови, звуконаслідування ж звернуті до денотата, а не до мовної системи. Хоча, безперечно, є й спільне, насамперед, що ономотопи можуть відбивати мовленнєве використання вигуків.

Якщо порівняти цей висновок з результатами досліджень на матеріалі неіндоевропейських мов (у збірнику статей за матеріалами міжнародного симпозіуму, присвяченого ідеофонам: Voeltz, F. K. Erhard, and Christa Kilian-Hatz, eds. (2001) *Ideophones*. John Benjamins Publishing Company, vii+434pp.) [7, с. 434], то виявляється, що в останніх характерною рисою ідеофонів є, зокрема, наявність особливих словотворчих характеристик. Поза тим, можуть виявитись відмінності також і на синтаксичному рівні. Так, у згадуваному збірнику редактори у вступній статті, називаючи типологічні

подібності, зафіксовані на матеріалі багатьох мов, стверджують, що звуконаслідування (у висловленні) вводяться, як правило, за допомогою *verbum dicendi* або підрядного сполучника типу *що, щоб, як*. Проте, як свідчать дослідження, це не є універсалією – наприклад, в українській та російській мовах картина виглядає інакше, оскільки звуконаслідування в них переважно виконують роль присудка, що дає, на наш погляд, додаткові підстави говорити про наявність у цьому пункті типологічно релевантної відмінності.

З усього сказаного можна зробити висновок, що положення про універсальність звуконаслідувальних слів (оскільки вони фіксуються в більшості мов і їхня наявність передбачається в усіх мовах), попри позірну наочність, зовсім не таке самоочевидне. Самої наявності замало, щоб говорити про ономатопеїчні утворення як про універсальну категорію. У різних мовах вони мають відмінний набір фонетичних, фонологічних, морфологічних, синтаксичних, семантичних і, очевидно, дискурсивних параметрів. Опис цих параметрів є необхідним для визначення їхнього статусу, як вважають сучасні дослідники (див. G. Nilson). Проте типологічні дослідження в цій сфері знаходяться на початковому етапі, тож розв'язання цих проблем ще попереду.

Цікавий момент, на який слід звернути увагу, стосується семантики звуконаслідувань. Йдеться про класифікацію власне за тематичними ознаками, а отже, за зв'язком з певною референційною сферою. Як підтверджує аналіз проведеного дослідження, картина світу, зафіксована в мові, відрізняється від фізичної реальності, тобто мова фіксує фізичні характеристики світу вибірково. Можна очікувати, що не всі нелінгвістичні звуки навколишнього світу відтворюються за допомогою звуконаслідувань, а також, що в різних мовах фіксуватимуться дещо відмінні фрагменти звукової реальності, що відповідало б положенню про неоднакову категоризацію дійсності в різних мовах. Цікаво, на нашу думку, міг би виглядати портрет людини у дзеркалі звуконаслідувальних слів із поширеними групами лексем, що наслідують цмокання, пирхання, кашель, сміх, а також звуки жування та ковтання.

У звуковому вигляді звуконаслідувань знаходить відображення позамовний чинник (зображувана звукова дійсність) і мовні фактори. На перший погляд звуконаслідування з'являються як універсальні слова, однак той самий звук об'єктивної реальності може зображуватися в різних мовах зовсім різними звуками, наприклад,

українські, російські качки кричать *кря-кря*, датські – *rap-rap*, французькі – *couin-couin*, а в інших країнах крик качки передається як *gick-gack*, *hap-hap*. Така мотивованість звуконаслідувань є не абсолютною, не природною, а соціально зумовленою, відносною. Якщо при імітації завдання полягає в точному відтворенні звуків навколишнього світу, то при утворенні звуконаслідувань кожен народ членує світ звуків відповідно до системи фонем своєї мови. З усього сказаного можна зробити висновок, що положення про універсальність ономатоїв (оскільки вони фіксуються у більшості мов, і їхня наявність передбачається в усіх мовах), попри позірну наочність, зовсім не є таким самоочевидним. Самої наявності замало, щоб говорити про ономотопейні утворення як про універсальну категорію. У різних мовах вони мають відмінний набір фонетичних, фонологічних, морфологічних, синтаксичних, семантичних і, очевидно, дискурсивних параметрів. Опис цих параметрів є необхідним для визначення їхнього статусу, як вважають сучасні дослідники (див. G. Nilson).

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Підсумовуючи вище зазначене, не можна не погодитися з думкою І. О. Голубовської про те, «що слухові враження, концептуалізовані різними мовами, відрізняються тим більше, чим далі перебувають одна від одної географічно і культурно досліджувані мови. Віддалені в культурно-мовному відношенні етноси не тільки по-різному «чують» голоси тварин, а й виявляють певну вибірковість при їхній сенсорно-рецептивній концептуалізації» [8, с. 41].

Нетотожність звуконаслідувальних моделей у досліджуваних мовах можна пояснити можливістю побудови певної кількості правильних моделей одного явища та різноманітністю засобів і способів моделювання. Відповідно, подібність звуконаслідувальних моделей пояснюється спільністю об'єкта моделювання і стає можливою завдяки послабленню сигніфікативної функції звуків мовлення та збільшенню ролі їхніх акустичних властивостей в ономотопейних словах, завдяки чому в мові можуть існувати декілька звуконаслідувань, що моделюють однакові звучання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Rubinyi M. Das Problem der Lautnachahmung // Germ.–Rom. Monatschrift. – 1913. – Bd. 5. – S. 497.

2. Rauhut F. Probleme der Onomatopoeie // Volkstum u kultur der Romanen. – 1928. – Bd. – S. 113.
3. Marchand H. Motivation by Linguistic Form // Studia Neophilologica. – 1957. – Vol XXIX. – P. 54-66.
4. Firth J. R. Papers in linguistics, 1934 – 1951. – London, 1958.
5. Blomfield L. Language. – London, 1935.
6. Smith L. P. The English Language.– London, 1950. – P. 64-66.
7. Voeltz, F. K. Erhard, and Christa Kilian-Hatz, eds. (2001) Ideophones.

John Benjamins Publishing Company, vii+434pp.

8. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовної картини світу / І. О. Голубовська. – К., 2004. – С. 41.

Гаценко Ирина. Фоносемантическая характеристика основных лексических категорий. Стаття посвящена актуальній науковій проблемі – мотивації мовного знаку в сучасній лінгвістиці, описанню структурно-семантичних і фонетичних особливостей ономапопів в мовах різних типологій. Розглянуто поняття звукоподражання в сучасній лінгвістиці, відзначено особливості, які дозволяють виділити звукоподражання серед інших категорій слів, подається компонентний аналіз ономапопів і порівняльний аналіз компонентної семантики цих одиниць, аналізується їх структура.

Виділені специфічні ознаки ономапопів кожного з розглянутих мов, які базуються в першу чергу на особливостях фонетичної системи даної мови, а також загальні ознаки, завдяки яким процес утворення ономапопів в обох мовах проходить за схожими принципами. З урахуванням різноманітності підходів і критеріїв при створенні класифікації звукоізображень пропонується нова структура семантичного поля «звук».

Ключевые слова: ономапоп, звукоісимволізм, фоносемантика, мотивація мовного знаку.

Gatsenko Irine. Phonosemantic Characteristics of the Main Categories of Lexical. The article is devoted to the actual scientific problem - the motivation of linguistic sign in modern linguistics, the description of the structural and semantic and phonetic features of onomatopoeia in the languages of the various typologies. The concept of onomatopoeia in modern linguistics, marked features that allow you to highlight, among other categories of onomatopoeia words, served onomatopoeia component analysis and comparative analysis of the semantics of the component units of the structures analyzed.

Identified specific characteristics of each of onomatopoeia the languages in question, which are based primarily on the characteristics of the phonetic system of the language, as well as common features that make the process of formation of onomatopoeia in both languages, held on similar principles. Given the diversity of

approaches and criteria for establishing the classification onomatopoeia proposed new structure of the semantic field of "sound."

Key words: onomatopoeia, soundsymbolism, phonosemantics, motivation of linguistic sign, phonosemantic connection, phoneme, imitation of sound.

УДК [811.161.2'282:801.81](477.43/44)

Інна Гороф'янюк

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ФОЛЬКЛОРНИМИ ТЕКСТАМИ ЯК ДЖЕРЕЛОМ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ ПОДОЛЯН

Стаття репрезентує результати дослідження евристичного потенціалу мови фольклору для вивчення подільського діалекту на різних мовних рівнях. Окреслено три способи інтерпретації фольклору як джерела мовознавчих досліджень, зокрема діалектологічних, що усталилися в сучасній славістиці. Аналіз 21 різножанрового фольклорного тексту, записаного в с. Чечелівці Гайсинського району Вінницької області, засвідчив широкий спектр діалектних явищ, притаманних подільському говору на всіх мовних рівнях. Найбільше діалектних рис зафіксовано на морфологічному та лексичному мовних рівнях – 24 та 23 мовних факти відповідно, найменше – синтаксичних самобутніх рис подільського говору (три явища). Засвідчено, що пісенні тексти народної творчості ширше демонструють сучасні говіркові особливості мовлення подолян.

Ключові слова: діалектна мова, говірка подільський говір, мова фольклору, пісенний фольклор, прозовий фольклор.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Мова фольклору є одним із джерел творення та розвитку літературної мови. Фольклорні твори побутують в усному мовленні, поширюючись від одного виконавця до іншого і зазнаючи певних змін. Причинами цих змін/замін стає також говіркове мовлення, оскільки виконавці повністю залежні від особливостей своєї говірки. Водночас питання про фольклорну мову як джерело дослідження мови діалектної й сьогодні залишається дискусійним. До його розв'язання активно долучилися російські дослідники О. Богословська, П. Богатирьова, А. Євгенєва, І. Оссовецький, С. Праведніков, Б. Путілова, М. Толстой,